

תלמוד בבלי

מסכת סנהדרין

פרק רביעי

מהדורה, פירוש ועיון משווה במקבילות

מרדכי סבתו

בהשתתפות

דוד סבתו

מוסד ביאליק • ירושלים

תוכן העניינים

7	פתח דבר
9	מבוא
9	מבנה המהדורה
13	רשימת עדי הנוסח של המשנה והבבלי וסימניהם
17	סימני ההדרה בנוסח הפנים ובהעתקה המשווה
17	דרכי ציטוט המקורות
18	מסורות הנוסח של הפרק
19	פרק המשנה – תוכנו ומגמתו
23	הפירוש
25	משניות א-ב
	סוגיות הבבלי
37	לב ע"א 24 – ע"ב 20: דרישה וחקירה בדיני ממונות
57	לב ע"ב 31-20: צדק צדק תרדף
72	לב ע"ב 32 – לג ע"א 1: כיצד פותחין בזכות?
84	לג ע"א 2 – ע"ב 8: דיין שטעה
106	לג ע"ב 9-21: דיני נפשות מחזירין לזכות
116	לג ע"ב 31-22: דיני נפשות אין מחזירין לחובה
	לג ע"ב 31 – לד ע"א 11: דיני נפשות הכול מלמדין זכות ואין
124	הכול מלמדין חובה
134	לד ע"א 11-34: המלמד זכות אינו חוזר ומלמד חובה
148	לד ע"א 34 – ע"ב 21: אין טעם אחד יוצא משני מקראות
161	לד ע"ב 21-49: דיני ממונות גומריין בלילה
180	לד ע"ב 49 – לה ע"א 10: דיני נפשות גומריין ביום
187	לה ע"א 10-20: דיני נפשות גומריין ביום שאחריו לחובה
193	לה ע"א 20-34: אין דנין דיני נפשות בערב שבת ובערב יום טוב
	לה ע"א 34 – לו ע"א 13: קבורת מת מצווה, עבודה, רציחה
199	ושבת – מי נדחה מפני מי
218	לו ע"א 13-34: דיני ממונות מתחילין מן הגדול
229	לו ע"א 34 – ע"ב 15: דיני נפשות מתחילין מן הצד
	לו ע"ב 15-34: הכול כשרים לדון דיני ממונות ואין הכול כשרים
250	לדון דיני נפשות
262	משנה ג
	סוגיות הבבלי
266	לז ע"א 8-30: סנהדרין הייתה כחצי גורן עגולה

277	משנה ד
	סוגיות הבבלי
281	לז ע"א 30-32: זנב לאריות או ראש לשועלים?
285	משנה ה1
	סוגיות הבבלי
290	לז ע"ב 5-30: עדות אומד
301	לז ע"ב 30-41: אומד בדיני ממונות
306	לז ע"ב 41 – לח ע"א 25: שלוש מימרות של יהודה בריה דר' חייה
329	משנה ה2
	סוגיות הבבלי
333	לח ע"א 26-32: מפני מה נברא אדם יחידי
338	משנה ה3
	סוגיות הבבלי
343	לח ע"א 32-52: ייחודו של אדם
358	לח ע"א 52 – ע"ב 33: דרשות על אדם הראשון
391	לח ע"ב 33 – לט ע"א 3: הווי שקד ללמוד מה שתשיב את אפיקירוס
423	לט ע"א 3-28: ויכוחי קיסר עם רבן גמליאל
441	לט ע"א 28 – ע"ב 5: ויכוחים עם המינים, חלק שלישי
457	לט ע"ב 5-20: באבוד רשעים רינה
470	לט ע"ב 20-27: מותו של אחאב
475	לט ע"ב 27-41: שלוש דרשות של ר' יצחק על עובדיה
486	לט ע"ב 41-47: הקרבת בנו של מלך מואב
493	רשימת כתבי היד
497	ביבליוגרפיה ומפתח הקיצורים
519	מפתח המקורות
546	מפתח ענייני לשון
547	מפתח כללי

מבוא

מבנה המהדורה

היחידה הטבעית בתלמוד הבבלי היא הסוגיה. לאור זאת, חילקתי את הפרק לסוגיות, ודנתי בכל אחת מהן בנפרד. הדיון בכל סוגיה מורכב מחמישה חלקים:

1. העתקה משווה

בחלק זה הצגתי העתקה משווה של כל עדי הנוסח הישירים של הסוגיה, ומקצת העדים העקיפים.¹ כללתי בהעתקה זו את הדפוס הראשון, כתבי היד, קטעי הגניזה, קטעי הכריכה, ושלושה עדים עקיפים: מדרש הגדול, ילקוט שמעוני, והגדות התלמוד.² לא כללתי בהעתקה את הדפוסים שלאחר הדפוס הראשון, לרבות דפוס וילנה. שינויים בין הדפוס הראשון לדפוסים שבאו אחריו, וכן עדויות הגאונים והראשונים, נידונים במסגרת הערות הנוסח לסוגיה, ראו להלן חלק 4.

שורת הדין מחייבת להציב את נוסחם של העדים העקיפים לאחר העדים הישירים, וכך אכן עשיתי ביחס לילקוט ולהגדות התלמוד. עם זאת העדפתי להציב את מדרש הגדול אחרי נוסחו של כתב יד ת ובסמוך לו, כדי להבליט את הזהות הכמעט מוחלטת בין נוסחם של שני עדים אלו.

להצגה זו של שינויי הנוסחאות יש יתרון רב על פני האפראט המדעי המקובל, והיא נותנת תמונה מלאה ומדויקת של מצב הנוסח והיחסים בין העדים.³ מבחינה הגיונית ראוי היה חלק זה לבוא לאחר החלק הבא שבו מוצגת הסוגיה עצמה. אבל היה בכך כדי לקטוע את הרצף שבין הצגת הסוגיה לבין הדיון בשינויי הנוסח שבה, ולכן העדפתי להקדים חלק זה להצגת הסוגיה.

2. הצגת הסוגיה

בחלק השני הצגתי את הסוגיה על פי נוסחו של כתב יד ת (תימני, יד הרב הרצוג) כשהיא מחולקת לפסקאות ולשורות, ומפוסקת. בחירתו של כתב יד זה לנוסח הפנים נעשתה על

1 ראו רשימתם וסימניהם להלן.

2 בתחילת הערות הנוסח (להלן חלק 4) ציינתי מראי מקום למדרש הגדול וילקוט שמעוני. המהדורות שבהן השתמשתי בהעתקת עדים עקיפים אלו צוינו ברשימת המהדורות שבסוף הספר. לא כללתי בהעתקה את נוסחו של עין יעקב, כיוון שבחיבורי, כתב יד תימני, עמ' 14, הוכחתי שהוא מבוסס על הדפוס הראשון למסכת.

3 ראו דיון מפורט על כך אצל פרידמן, כיצד מדקדקין, בתוך ספרו, סוגיות, עמ' 248-269. דרך זו נקטתי כבר בחיבורי, כתב יד תימני, ושילבתי בו קטעים מהעתקה משווה שהכנתי בזמנו למסכת כולה.

פי המסקנות שאליהן הגעתי בחיבורי, כתב יד תימני. אומנם כתב יד זה אינו נקי מחסרונות, כפי שפירטתי בחיבורי הנזכר, ועם זאת הראיתי שם שנוסחו עולה בטיבו על נוסחם של שאר העדים השלמים למסכת. במקומות שבהם הייתי משוכנע שנוסחו מוטעה, תיקנתי את נוסח הפנים וציינתי זאת, אם באמצעות סימנים ברורים בגוף ההעתיקה ואם באמצעות הערות שוליים. כדי לא להיגרר להצגת נוסח לקטני, השתדלתי למעט ככל האפשר בתיקוני נוסח בהצגת נוסח הפנים, ולא מפני שאנו מדמים נעשה מעשה. הדיונים המפורטים בענייני הנוסח והכרעותיי בשאלת הנוסח המקורי בכל פרט ופרט באים בחלקים הבאים. נוסח הפנים של הסוגיה איננו מבטא אפוא את הכרעתי בשאלת הנוסח המקורי בכל פרט ופרט, ויש לצרף את הנוסח שם לדבריי בחלקים הבאים.

החלוקה לפסקאות ולשורות נעשתה כדי להבליט את המבנה של הסוגיה ולהקל על הקורא את הבנתה כבר בקריאה הראשונית. יחד עם זאת, חלוקה זו גם מבטאת את הכרתי בדבר המבנה הספרותי של הסוגיה. הסוגיה איננה פרוטוקול גולמי של הדיונים בבית המדרש בשאלה זו או אחרת, אלא יצירה מחושבת שהיא תוצאה של עריכה מכוונת שסוף מעשה במחשבה תחילה. ביטוי מפורט לכך בא בפירושי לכל סוגיה וסוגיה. הפיסוק המפורט שהוספתי, חוץ מהיותו כלי עזר, הריהו מבטא את ההכרה שהסוגיות נערכו על פה, ומסורת מסירתן מלווה הייתה במחוות קוליות, כהנגנות וסימני הטעמה קוליים שונים.⁴ בהצגת הסוגיה לא הבדלתי בין החוליות השונות המרכיבות אותה: מקורות תנאיים, אמוראיים ודברי התלמוד.⁵ מטרתי בחלק זה הייתה להציג את הסוגיה השלמה, בלא להבליט בשלב זה את מקורותיה, וזאת כדי לא להסיח את דעתו של הקורא מהיצירה הסופית. דיון בחוליות המרכיבות את הסוגיה ובמקורותיה נעשה במסגרת הפירוש.

3. מקבילות ומראי מקום

בחלק השלישי ציינתי את המקבילות ואת מראי המקום לחוליות ולפסוקים הנזכרים בסוגיה.⁶ המקבילות צוינו לפי מספרי השורות של הסוגיה בנוסח הפנים. במקום שהמקבילה מתייחסת רק לחלק מן השורה ציינתי בתחילת ההפניה חלק זה. ההפניות לבבלי הובאו בסתם, בלא ציון המילה 'בבלי', אלא אם כן הובאה לפניה מקבילה מהספרות התנאית.

ההכרעה בשאלה מה מוגדר כמקבילה איננה חד משמעית, ומה שנחשב מקבילה בעיני פלוני, לא בהכרח ייחשב כך על ידי אלמוני. השתדלתי ללכת בזה בדרך ממוצעת. מחד גיסא ציינתי גם למקבילות ענייניות, אף שאין הן מקבילות מילוליות, וכן למקבילות

4 ראו רוזנטל, עיונים, עמ' 241-276; ברודי, ספרות הגאונים; זוסמן, תורה שבעל פה; רוזנטל, על הקיצור, עמ' 791-796; דנציג, מתלמוד על פה; סבתו ושושטרי, סוגיות שהוגהו; פוקס, תלמודם, עמ' 48-86, 174-179, והספרות הרשומה במחקרים אלו.

5 את הסימנים שבאים במקצת הסוגיות העתקתי בגופן קטן יותר, כיוון שהם אינם חלק אינטגרלי מן הסוגיה.

6 ההפניה לירושלמי צוינה הן לפי פרק והלכה כמצוין בכתב יד ליידן, הן לפי דף ועמוד ברפוס ונציה, הן לפי טור ושורה במהדורת האקדמיה. כשאין חלוקה להלכות בליידן ציינתי לפי דפוס וילנה.

חלקיות, לעיתים גם של ביטוי קצר. מאידך גיסא נמנעתי מלהפנות למקורות הקשורים לסוגיה רק באופן עקיף. מקורות אלו נידונו בחלק הפירוש. השתדלתי להבחין בין סוגי המקבילות השונים באמצעות ניסוחים שונים כגון 'וראו' או 'ראו גם' וכיוצא באלה.

4. הערות נוסח

את החלק הרביעי כינתי 'הערות נוסח', ובו אני דן בשינויי הנוסחאות המוצגים בהעתקה המשווה. דיון זה כולל שני מרכיבים: האחד – התייחסות לנוסח שעמד בפני הגאונים והראשונים כפי שעולה מעיון בדבריהם ובפירושיהם, וכן התייחסות לעדים עקיפים נוספים, ולנוסח הדפוסים שלאחר הדפוס הראשון, שלא נכללו בהעתקה המשווה; השני, והוא עיקרו של חלק זה – דיון במשמעותם של ההבדלים תוך ניסיון להכריע, במקום שהדבר אפשרי, בשאלה מהו הנוסח המקורי ומדוע השתנה.

לצורך זה חזרתי והצגתי את שינויי הנוסח שבהם אני דן לפי מספרי השורות בנוסח הפנים, על פי הסימנים והשיטה המקובלים באפראט מדעי. תחילה העתקתי את המילים שבהן אני דן, לאחריו סוגר, לאחריו סימני עדי הנוסח שבהם מצויה גרסה זו, ולאחריהם נוסח של מילים אלו בעדים השונים, תחילה הנוסח ולאחריהם סימני העדים התומכים בו. הפרדתי בין נוסח לנוסח באמצעות נקודה פסיק, ובין דיבור לדיבור באמצעות נקודה. צירפתי לעדי הנוסח גם את עדויות הגאונים והראשונים.

יודגש שאין כאן הצגה מלאה של כל השינויים אלא רק של השינויים שבהם אני דן. עוד יש לציין שגם השינויים המוצגים בחלק זה אינם מוצגים תמיד באופן מלא, ולעיתים כרכתי יחד מספר עדים אף שיש ביניהם הבדלים בפרטים מסוימים, כיוון שלצורך הדיון שבו אני דן הם שווים בבסיסם. כאמור, ההצגה המלאה והמדויקת באה בהעתקה המשווה שבחלק הראשון, ועל הקורא לחזור תדיר ולעיין בה כדי לראות את התמונה באופן מלא ומדויק, ולהבין על פיה את הדיונים בחלק זה לאשורם. במקומות שבהם הדיון בשינויי הנוסח כרוך באופן מהותי בפירוש הסוגיה העדפתי לשלב את הדיון בשינויי הנוסח יחד עם פירוש הסוגיה, והפניתי אליו תוך הציון 'ראו להלן בפירוש'.

כדי לא להכביד על הקורא יתר על המידה, לא דנתי בחלק זה בכל שינויי הנוסח המצוינים בהעתקה המשווה. דילגתי על הבדלים קלים וטעויות הניכרות לעין, וסמכתי על המעיין שיבחין בהם מעצמו ויבין מדעתו בהם ובסיבות גלגוליהם.

5. פירוש הסוגיה

החלק החמישי והאחרון הוא החלק העיקרי של הספר. בחלק זה אני מציע פירוש מפורט לסוגיה, והוא מבוסס על הכרעותיי בשאלות הנוסח. פירוש זה הוא על פי השיטה הפילולוגית-היסטורית, לפי הכללים והעקרונות שפותחו במחקר התלמוד. השתדלתי לעסוק בפירושי בכל ההיבטים הנראים לי נצרכים להבנת הסוגיה. לצורך זה השתדלתי לעיין בכל פירושי הגאונים והראשונים, ובחלק מפירושי האחרונים, וכן בדברי החוקרים, עד כמה שידי מגעת. התייחסתי בפירושי לחוליות המרכיבות את הסוגיה, לתהליך התהוותה המשוער, ולעריכתה הסופית, תוך ניסיון לעמוד על מגמת עריכתה. הפירוש בנוי על